

Отримано: 5 березня 2018 р.

Прорецензовано: 7 березня 2018 р.

Прийнято до друку: 19 березня 2018 р.

e-mail: leschenko.nat@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-1(69)/1-77-80

Бурка Н. А. Зміни синтагматики приголосних фонем на початку слова у давньоанглійській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 1, березень. С. 77–80.

УДК: 811.111'01'344.2(045)

Бурка Наталія Анатоліївна,
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ЗМІНИ СИНТАГМАТИКИ ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ НА ПОЧАТКУ СЛОВА У ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКИЙ ПЕРІОД

У статті викладено результати аналізу синтагматики приголосних сполук на початку слова, зафіксованих в давньоанглійському періоді розвитку англійської мови. За результатами розгляду частотних характеристик їхнього вживання встановлено якісний склад дво-, три- та чотиричленних приголосних сполук, які є типовим для досліджуваного періоду, описано особливості їхньої реалізації в структурі слова, а також окреслено динаміку їхніх змін упродовж цього періоду.

Ключеві слова: синтагматика, приголосні сполуки, давньоанглійський період, розвиток англійської мови, частотні характеристики.

Бурка Наталия Анатольевна,
Киевский национальный лингвистический университет, г. Киев

ИЗМЕНЕНИЯ СИНТАГМАТИКИ СОГЛАСНЫХ ФОНЕМ В НАЧАЛЕ СЛОВА В ДРЕВНЕАНГЛИЙСКИЙ ПЕРИОД

В статье изложены результаты анализа синтагматики согласных сочетаний в начале слова, зафиксированных в древнеанглийском периоде развития английского языка. По результатам рассмотрения частотных характеристик их употребления установлен качественный состав двух-, трех- и четырехчленных согласных сочетаний, являющихся типичными для исследуемого периода, описаны особенности их реализации в структуре слова, а также обозначена динамика их изменений на протяжении этого периода.

Ключевые слова: синтагматика, согласные сочетания, древнеанглийский период, развитие английского языка, частотные характеристики.

Natalia Burka,
Kyiv national linguistic university, Kyiv

CHANGES IN SYNTAGMATICS OF INITIAL CONSONANTAL CLUSTERS REGISTERED IN OLD ENGLISH

The paper presents the results of a detailed analysis of syntagmatic specificity of initial consonantal clusters, registered in the Old English period of the English language development, viewed in terms of their basic phonetic characteristics and their behavior under different phonotactic conditions. Considering the data on the bi-, three- and four-consonantal clusters frequency and the results of the performed analysis, the author gives characteristics of the nomenclature of initial consonantal clusters typical of this period, outlines the regularities of their occurrence in the word structure as well as describes the dynamics of their changes during this period. The results of the research confirm that qualitative characteristics of clusters depend on the place of the consonants articulation, while the position of a consonant in the cluster is conditioned by the manner of its articulation. The identified processes, which led to historical changes, open up possibilities for further studies of historical phonotactics with an aim of finding parallels of processes taking place in present-day English.

Key words: syntagmatics, initial consonantal clusters, the Old English period, the English language development, frequency characteristics.

Постановка проблеми. Цілком природно, що протягом всієї історії існування англійської мови синтагматика приголосних звуків не залишалася незмінною, а, як і вся система фонем, поступово розвивалась. Відомо[2; 4], що, оскільки закономірності взаємодії приголосних сполук на початку слова дещо відрізняються від взаємодії з іншими елементами у слові, то їхня поведінка потребує, зазвичай, окремого вивчення. У межах такого розгляду, метою нашого дослідження є встановлення якісного складу приголосних сполук на початку слова, зафіксованих у давньоанглійському періоді розвитку англійської мови, та опис динаміки їхніх змін упродовж цього періоду.

Аналіз останніх публікацій. Попередніми дослідженнями (див., напр., [6, с. 80; 7, с. 224-225]) було встановлено, що позиція приголосних сполук на початку слова є найбільш стійкою і неускладненою ані складовими, ані морфемними межами, та виконує при цьому функцію маркерів, за якими можна розрізнявати слова.

При цьому стало зрозумілим [3, с. 20], що наочна структурна формула для визначення позиції сполуки в більшості випадків набуває такого вигляду: III II I V I II III, де V – голосна фонема, ліворуч – позиція для сполук анлаута, а праворуч – ауслота. У загальному вигляді кількість позицій залежить від можливої кількості приголосних (дві, три, чотири) у сполуках. З'ясовано також, що фонема розподіляється за позиціями відповідно до їхньої валентності, тобто здатності мати перед собою або після себе інші приголосні [1, с. 35]. Так, фонемами, що мають лише так звану “ліву” валентність, будуть займати позицію (I). Приголосні, здатні мати праворуч від себе комбінацію лише з однією приголосною фонемою, займають другу позицію (II), і з двома фонемами – третю (III).

Відповідно до рекомендацій, при розподілі позицій фонем згідно з їхньою валентністю слід додатково враховувати потенційні можливості її сполучуваності. Наприклад, фонема /s/ може знаходитися в сполуці і на другому, і на третьому

місці по відношенню до голосної фонемі. Водночас, якби перед голосною окрім /s/ знаходилася будь-яка інша приголосна фонема, то /s/, безперечно, вступила б їй ближчу позицію по відношенню до голосної.

Розподіл приголосних фонем за цими трьома позиціями викликали суперечки серед дослідників. У початковій позиції А. Хілл розподіляє фонемі таким чином, що, наприклад, /m/ і /n/ разом із зімкненими посядуть другу позицію, а всі щілинні об'єднуються в третій позиції. У свою чергу, Л. Рубах вважав, що всі щілинні за виключенням /s/ займають ближчу позицію до голосного, ніж зімкнені.

Крім того, дослідження [1, с. 35] показали неможливість встановлення єдиної закономірності у зазначеному розподілі. Те, що сонорні займають позицію ближчу до голосного не викликає сумніву. Проте визначити як саме зімкнені чи щілинні наближаються до голосного неможливо. Щілинні мають кращу валентність ніж зімкнені, але жодна з них, окрім /s/, не сполучається із зімкненими на початку слова. Водночас на підставі того, що /s/ у сполуках із зімкненими стоїть далі від голосного, ніж зімкнений, некоректно, на нашу думку, стверджувати, що щілинні є більш периферійними фонемами у порівнянні із зімкненими. Виняткову здатність фонемі /s/ вступати в сполуки в якості першого елемента в другій чи третій позиції можна пояснити виключно лише артикуляцією фонемі /s/, а не властивостями щілинних фонем.

Проте здійснена нами спроба практичного застосування рекомендацій щодо розподілу позицій фонем згідно з їхньою валентністю показала, що класифікувати фонемі за позицією по відношенню до голосного можна лише узагальнено: сонорні, всі зімкнені й щілинні, окрім /s/, та окремо приголосна фонема /s/.

З іншого боку, було з'ясовано [8, с. 168-169], що класифікації приголосних за місцем у сполучі, за контекстом та здатністю поєднуватися з іншими фонемами придатні слугувати відповідними ознаками, пов'язаними з певними фонетичними характеристиками, які дозволяють установити, які саме фонемі можуть сполучатися одна з одною, а також у яку кількість сполук може вступати та чи інша фонема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз закономірностей синтагматики приголосних сполук здійснювався на основі розгляду 19-ти двочленних (*bl, br, fr, gl, gr, hl, hr, hw, sc, sl, sm, sp, st, sw, tr, tw, wr, br, bw*), трьох тричленних (*scr, spr, str*), та одного чотиричленного (*schr*) поєднань, що функціонували протягом давньоанглійського періоду розвитку мови [ASD].

Зіставлення частотних характеристик функціонування приголосних фонем цього періоду показав, що на початку слова шумна приголосна /b/ може вступати в сполуки з сонорними приголосними /l/ і /r/, які є, відповідно, боковим та середнім апроксимантами. При цьому більш вживаним (70%) є поєднання (*br*).

Зареєстровано також п'ять випадків уживання двофонеми сполуки (*fr*) на початку слова, де шумна приголосна /f/ взаємодіє з сонорною /r/. Щодо ініціальної комбінаторики приголосної /g/, то, на відміну від попередніх сполук, вона має кращу здатність поєднуватися з сонорною /l/ ніж з /r/.

Розгляд особливостей функціонування сполук (*hl*), (*hr*) і (*hw*) засвідчив найвищу частоту поєднання /h/ з сонорним /r/ (45,7%). Зазначимо у зв'язку з цим припущення [3, с. 28-29] про те, що кожна літера в давньоанглійський період була представлена певною фонемою. Проте це припущення не виправдовується, на жаль, стосовно буквених позначень (*hl*) і (*hl*). З метою об'єктивного тлумачення звернемося до таких тверджень [3, с. 28]: 1) сполука *h* + сонорний позначали глухі сонорні фонемі у всіх трьох періодах розвитку англійської мови; 2) *h* + сонорний у давньоанглійський період і глухі сонорні фонемі в середньоанглійський період; 3) *h* + глухий сонорний у давньоанглійському й середньоанглійському, потім на початку новоанглійського відбулося випадіння *h* перед сонорними *r, l, n*.

Нагадаємо, що А. Кембелл, Е. Сіверс, а також чеський фонолог Й. Вахек дотримувалися першої думки. При цьому Я. Фіссак також не включав ці сполуки в таблицю давньоанглійських сполук на початку слова, посилаючись на їхню монофонемну інтерпретацію Й. Вахеком [9, с. 29].

Крім того, про виникнення глухих сонорних у середньоанглійський період згадував К. Льюїк, який вважав, що не можна інтерпретувати появу (*r*), (*l*), (*n*) на місці сполук (*hr*), (*hl*), (*hn*) як просто випадіння *h*. Про це свідчить поява під впливом французького написання дифтонгів (*rh*), (*lh*), (*nh*), які могли з'явитися для позначення особливого звука, що відрізнявся від простих сонорних (*r*), (*l*), (*n*). Проте в XIII ст. у Кенті це диграфічне написання вже широко замінюється позначенням простих сонорних (*r*), (*l*), (*n*). Тому Дж. Райт вважав, що давньоанглійські сполуки (*hr*), (*hl*), (*hn*) втратили в середньоанглійський період (*h*-) елемент і таким чином сполуки спростилися.

Відомо також, що у мові з'являється клас глухих сонорних, який відрізняється від своїх дзвінких корелятивів однією ознакою – глухістю. Проте ці сонорні, на відміну від своїх дзвінких корелятивів, не вступають у сполуки з іншими фонемами і, крім цього, фонема /m/ не має глухого корелята. Якщо ж вважати, що це сполука приголосних, то стає зрозумілим, чому /m/ не має елемента /h/, оскільки вона взагалі не вступає в сполуку з будь-яким приголосним, окрім /s/ в позиції на початку слова. У свою чергу, фонемі /r/, /l/, /n/ вступають у сполуки з /k/, /g/.

З викладеного виникає сенс акцентувати увагу на тому, що, по-перше, у сучасному англійському мовленні сонорні не мають поділу на дзвінкі та глухі, оскільки в них голос переважає над шумом. По-друге, у даному випадку стає зрозумілим, що ці сонорні приголосні артикуляційно є приголосними, а за акустичними характеристиками ближчі до голосних.

Як свідчать результати подальшого аналізу, шумна приголосна /s/ має найкращу здатність вступати в сполуки на початку слова, що підтверджується кількісними показниками. Серед зареєстрованих сполук фонем (*sc, sl, sm, st, sp* і *sw*) на початку слова у 40,5% випадків привалює сполука (*st*), а другою за частотністю (21,5%) постає сполука (*sw*).

Взагалі на той час в англійській мові функціонувало два види комбінацій розглядуваних приголосних сполук: три приклади шумна + шумна (*sc*), (*st*), (*sp*), та три сполуки шумна + сонорна (*sl*), (*sm*), (*sw*) за співвідношенням шуму і голосу, що є, відповідно, поєднанням фрикативної із зімкненими (*sc*), (*st*), (*sp*) та фрикативної із середнім апроксимантом (*sw*) за способом творення.

Згідно з даними нашого дослідження, на початку слова шумна приголосна /t/ може вступати в сполуку з сонорними приголосними /r/ і /w/, які є, відповідно, середніми апроксимантами. При цьому серед наявних сполук (*tr*) та (*tw*) переважає (88,9%) поєднання (*tr*).

Проблема інтерпретації сполуки (wr) в давньоанглійській період розвитку англійської мови є непростю. Якщо припустити, що у сполуці (wr) звук /w/ є напівголосною фонемою, тоді виходить, що в давньоанглійській період існувала модель напівголосний + сонорний. Але ця модель мала бути нестабільною, оскільки не відповідала всій системі приголосних сполук на початку слова. Ця нестабільність підтверджується зникненням у XVII ст. сполуки (wr). Отже, зроблене вище припущення про те, що в давньоанглійській період розвитку англійської мови кожній букві відповідала фонема, за винятком асимільованого $sk > \int$, має підставу.

Розгляд особливостей синтагматики трьох (scr, spr, str) трифонемних приголосних сполук, що за даними джерела [ASD] функціонували в англійській мові протягом давньоанглійського періоду її розвитку, дає підстави стверджувати що у випадку функціонування трифонемних сполук (scr, spr, str) превалює (52,9%) вживання (scr) при однакових відсотках останніх.

Виявлено, що не сполучаються одна з одною фонема /s/ і /r/, проте вони добре поєднуються з іншими фонемами. Цікаво, що в сучасній англійській мові досі спостерігається обмеженість сполучуваності /r/ по відношенню до /s/.

З цього приводу варто нагадати, що деякі лінгвісти намагалися пояснити, чому /s/ і /r/ не сполучаються одна з одною за допомогою універсальної класифікації диференційних ознак. Так, Я. Циган [5] пояснює відсутність такої здатності сполучатися тим, що ані /s/, ані /r/ не мають спільної акустичної ознаки з трьох найважливіших, на його думку, а саме: grave – низький, compact – компактний, mellow – нерізкий. Фонема /s/ не має цих ознак, проте для /r/ вони характерні.

Відомі також спроби знайти пояснення цьому тим, що /s/ і /r/ не сполучаються одна з одною в германських мовах. Можна це лише пояснити артикуляційною подібністю цих фонем, що дозволило в подальшому за законом Вернера спостерігати перехід $s > z > g$ у західногерманських та північногерманських мовах. Проте це лише припущення.

Звернемо також увагу на особливості синтагматики чотирифонемної приголосної сполуки – (schr) /r/, де обидві фонемні мають спільну розрізняльну ознаку – компактність, яка і є вирішальною для їхньої можливої сполучуваності. При цьому для зімкнених достатньо не мати однієї спільної ознаки, а саме компактності, щоб вступати в сполуки з /r/, тоді як для сонорного в англійській мові необхідна хоча б одна спільна ознака, щоб сполучатися з /s/. Цей випадок наочно свідчить, що пояснення сполучуваності за допомогою диференційних ознак можна з легкістю знайти, коли відомо, що певні фонемні не сумісні, оскільки кожна фонема має свій відмінний від інших фонем набір розрізняльних ознак і можна з легкістю придумати правило на кожний окремих випадок, але при цьому не прослідковується ніяка закономірність.

Для глибшого розуміння синтагматики окремих фонем необхідно розглянути певні історичні процеси, що відбувалися в мові. Так, якщо звернутися до історії мови, то здатність сполучуваності фонем /s/ і /r/ можна пояснити тим, що фонема /r/ в англійську мову асибілювалася зі сполуки (sk). Як наслідок, вона могла сполучатися лише з фонемою /r/, оскільки ця фонема була єдиною здатною вступати в трифонемну сполуку як третьої елемент, якщо другим елементом була /k/. Не складно також пояснити чому (sk) сполучалося лише з /r/, оскільки фонема /k/ в двофонемних сполуках зустрічалася лише з /n/, /l/ та /r/.

Висновки дослідження та перспективи. На підставі результатів аналізу та класифікації фонем у давньоанглійській період розвитку англійської мови, можна стверджувати таке. За критерієм співвідношення голосу і шуму всі приголосні сполуки, що функціонували на початку слова в давньоанглійській період розвитку англійської мови, характеризуються здатністю до сполучення шумних з сонорними, і лише /s/ могла сполучатися з іншими шумними.

Встановлено, що трифонемним сполукам притаманна така закономірність: щільна фонема /s/ сполучається з різними зімкненими у другій позиції анлауту та з одним і тим самим середнім апроксимантом /r/ у першій позиції анлауту. В давньоанглійській період щільна приголосна фонема не сполучається з іншою щільною фонемою в позиції анлауту, так само як зімкнена не сполучається з іншою зімкненою приголосною фонемою.

Щодо фонотактичної здатності приголосної фонемі вступати в сполуки з іншими приголосними фонемами, то ми виокремлюємо боковий апроксимант /l/ та середній апроксимант /r/, які й мають найкращу здатність поєднуватися з іншими фонемами, чого не можна сказати про інші сонорні носові фонемні /m/, /n/, проте після того, як /k/, /g/, /h/ відпадуть перед /n/ в давньоанглійській період розвитку англійської мови, їхня здатність стає практично однаковою.

Звернення до таких акустичних ознак шумних приголосних, як глухість і дзвінкість, дозволило встановити, що вони не розрізняються за своєю здатністю вступати в сполуки з сонорними: і дзвінкі, і глухі шумні приголосні фонемні сполучаються з сонорними в рівній мірі. Крім того, саме глухі зімкнені відрізняються від дзвінких своєю здатністю вступати в сполуки з щільним /s/.

Установлено, що всі сонорні, окрім /r/, що сполучаються з будь-якою приголосною фонемою крім /s/, не поєднуються із зімкненою і щільною, якщо в них співпадає місце творення, а саме: передньоязикова /l/ не сполучається з передньоязиковими /t/, /d/, /θ/; губна /w/ не сполучається з губними /p/, /b/, /f/.

З'ясовано також, що місце творення у задньоязикових шумних приголосних не співпадає з місцем творення жодного з сонорних, тому синтагматика задньоязикових шумних приголосних фонем із сонорними нічим не обмежена.

Таким чином, ми набуваємо підстав стверджувати, що і місце, і спосіб творення фонем відіграють важливу роль для оточення фонемі, а синтагматика приголосних доводить безсумнівну залежність свого оточення від їхнього місця творення, а спосіб творення визначає позицію фонемі.

Література:

1. Панфилов Е. Д. Фонологические слоги классической латыни. Ч.1. Односложные словоформы. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1973. – С. 1-9.
2. Стеріополо О. І. Парадигматика і синтагматика диференційних ознак фонем української та німецької мов / О. І. Стеріополо // Сучасні тенденції фонетичних досліджень: зб. матеріалів Круглого столу. – К.: Міленіум, 2017. – С. 137-145.
3. Чубрикова Т. Л. Сочетаемость согласных фонем в истории английского языка: дисс.... кандидата филол. наук: 10.02.04 / Чубрикова Татьяна Львовна. – Л., 1976. – 97 с.
4. Якобсон Р., Фант Г., Халле М. Введение в анализ речи. Различительные признаки и их корреляты // Новое в лингвистике. – М.: Изд-во иностранной лит-ры, 1962. – Вып. 2. – С. 173–230.
5. Cygan J. Consonant Clusters and Distinctive Features. – Studia Anglica Posnaniensia 2. – 1970. – P. 36.

-
6. Gregová R. A Comparative Analysis of Consonant Clusters in English and in Slovak / Renáta Gregová // Bulletin of the Transilvania University of Braşov. – 2010. – Vol. 3 (52). Series IV: Philology and Cultural Studies. – P. 79-84.
 7. Lutz A. On the historical phonotactics of English / Angelika Lutz // Luick Revisited: papers read at the Luick-Symposium at Schloss Liechtenstein (15-18.09.1985) (Ed. by D. Kastovsky & G. Bauer). – Tübingen: Günther Narr, 1988. – P. 221-239.
 8. Lutz A. Vocalization of “post-vocalic r”: an Early Modern English sound change? / Angelika Lutz // Studies in Early Modern English (Ed. by Deter Kastovsky). – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1994. – P. 167-186.
 9. Vachek J. Phonemes and Phonological Units // Travaux du Cercle Linguistique de Prague VI. – Prague, 1936. – P. 235-239. Reprinted in A Prague School Reader in Linguistics compiled by J. Vachek. 1st ed. – Bloomington: Indiana University Press, 1964. – P. 143-149.
- Список лексикографічних джерел
7. [ASD] An Anglo-Saxon Dictionary. Based on the Manuscript Collections of Joseph Bosworth. Edited and enlarged by T. Northcote Toller. – 1997. – 1302 p., Supplement by T. Northcote Toller. – 1995. – 753 p., Enlarged Addenda and Corrigenda by Alistair Campbell to the Supplement by T. Northcote Toller. – Oxford: Clarendon Press, 1995. – 68 p.